

*Олена Михайлова
(Київ)*

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕКТОР У СХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ Ю.ПІЛСУДСЬКОГО (кінець 1918 р. - квітень 1920 р.)

Поява на політичній арені Європи незалежної України на схилі минулого століття актуалізувала тематику дослідження її ролі та місця в європейській геополітиці. Одним з аспектів цієї проблематики є вивчення українсько-польських взаємин, характер яких небезпідставно визначав і визначатиме рівень міжнародної стабільності в Центрально-Східній Європі. За новітнього часу найвиразнішою спробою реалізації східної політики Польщі та одночасно прозахідної політики України став військово-політичний союз 1920 р. Але до цього часу в українській історіографії не існує повномасштабного дослідження тих чинників, що визначили характер тогочасних українсько-польських стосунків. Зміна площин розгляду цієї проблеми полягає у відмові від пошуку рушійних сил українсько-польського союзу лише з цієї двосторонньої конструкції¹. Відчувається потреба в такій історичній схемі, що максимально враховувала би впливи та умови розвитку українсько-польських взаємовідносин. Зокрема, важливим аспектом цієї проблеми є геополітична конфігурація Польща – Росія, розподіл сил в якій формував геополітичну реальність регіону.

Ця стаття є спробою дослідження українсько-польських взаємин через визначення місця України у східній політиці Ю. Пілсудського. Такий погляд не є цілком новим, бо в польській історіографії вже існують напрацювання саме під таким кутом зору. Їх вихідним принципом було вплетення України у федералістичні плани Ю.Пілсудського². В цій статті ми пов'яжемо перспективу польсько-радянської війни з переговорним процесом Польщі – Антанти – радянської Росії, що одночасно тягне за собою необхідність використання (накладання) українського контексту.

Головною віссю східної політики Ю.Пілсудського, навколо якої оберталися всі інші геополітичні комбінації, була Росія. Сам Ю. Пілсудський, розробляючи в інструкціях³ засади східної політики Польщі в листопаді-грудні 1918 р. для їх представлення на Паризькій мирній конференції, своїм майбутнім контрагентом у питанні майбутнього Східної Галичини обирає не Україну, а Росію, якій готовий був поступитися галицькою територією поза лінією Львова та Калиша в обмін на російські поступки в Литві та Білорусі. Водночас, вводячи стан окупації на цій території, він вирішив зачекати змін у зовнішньополітичній кон'юнктурі задля остаточного укладення територіального договору з тим партнером, який фактично закріпиться в Україні.

Розуміючи, що “джерело російської справи” знаходиться в Києві, на який поки що Польща не мала реального впливу, Ю.Пілсудський у той же час не виключав можливості такого перерозподілу сил, що вирішили би остаточно долю України⁴.

Згідно з інструкціями, мінімальна лінія східного кордону Польщі виходила із стратегічних та господарських потреб Польщі. Такий кордон, закріплений у результаті порозуміння з Росією, давав Польщі залізничні колії з Вільно через Ковель до Львова, утворюючи поміж державами зону боліт та лісів Прип'яті. Польща мала зайняти залізничну лінію Дрогобич – Львів – Ковель – Пінськ – Луїнець – Барановичі – Вільно та забезпечити собі для господарської експансії землі Литви, Пінщини, західної Волині та промислових районів Східної Галичини. Мінімальні вимоги Ю. Пілсудського виходили і з його військово-стратегічних поглядів: володіння стратегічними залізничними шляхами й захист зоною поліських боліт від Росії; прилучення до Польщі Вільно і Львова.

Як можна стверджувати на підставі інструкцій, Ю. Пілсудський погоджувався за певних обставин на посідання лінії Дмовського⁵, маючи при тому й амбітніші цілі у своїй програмі-максимум – федеративне утворення під проводом Польщі. У планах Ю. Пілсудського була ідея влаштувати між народами Східної Європи такі взаємовідносини, що спирались би на федеративні зв'язки⁶. Очевидно, він хотів встановити певну форму політичного зв'язку між новими державами й Польщею⁷. І хоч окреслювана Ю. Пілсудським федерація не зовсім зрозуміла в деталях (конституційних і структурних аспектах), ясно, що її метою було послаблення Росії.

Отже, метою східної політики Ю. Пілсудського було насамперед утворення надійного бар'єру поміж Польщею та Росією (мінімальний стратегічний кордон). Максимальна мета полягала в знищенні Російської імперії через її дроблення на окремі держави, що змінило б геополітичну конфігурацію регіону та уможливило його мирний розвиток на тривалий час. Основою реалізації таких планів була незалежна Україна. Та коли її утворення стало б неможливим, Ю. Пілсудський міг повернутися до плану поділу України з тією силою, що тоді була на це здатна. У будь-якому разі мета східної політики Ю. Пілсудського полягала у побудові сильної Польщі, максимально захищеної від Росії. Чи була ця політика антиросійською? В основній своїй спрямованості – ні, адже Росія виступала в ролі головного партнера майбутнього політичного регіонального укладу, головним східним сусідом Польщі. Ю. Пілсудський хотів бачити в Росії перемогу демократичних сил (есерів), що пішли б на встановлення компромісного з Польщею кордону, навіть на усамостійнення окраїнних держав. Він чекав лише

на такого партнера в Росії, з яким можна було би провести розмови про компромісний мир. Це було головною дилемою східної політики Ю. Пілсудського – пошук надійного контрагента для розв'язання проблеми кордонів.

Розпочата в листопаді 1918 р. українсько-польська війна за Східну Галичину та зрив переговорів у Ходорові в лютому 1919 р. стали переломним моментом для польської східної політики. Українсько-польські взаємини увійшли до такої фази загострення конфлікту, що його вже не можливо було швидко залагодити дипломатичними методами, а лише доконаним результатом збройної перемоги. Водночас прийняття галичанами умов територіального компромісу відповідно до лінії Бертелемі⁸ та закінчення військового протистояння на цьому відтинкові фронту могли потягнути за собою необхідність відкритого проголошення цілей східної політики Ю.Пілсудського, що на той момент були б опозиційно вороже зустрінуті як Антантою, так і Росією, білою та червоною. Гасло створення незалежної, але зв'язаної союзом з Польщею України поклало би початок і масштабній війні з Росією, і конфліктові з Антантою. На початок весни 1919 р. Ю.Пілсудський не мав достатньо сил для практичного втілення союзу з Україною – Польща була ще до цього не готова⁹. Для виступу зі своєю амбіційною програмою-максимум Ю.Пілсудський хотів протягом 1919 р. нагромадити достатню кількість козирів. Окрім того, він ще не був певен вартості української карти в тих умовах – вона тоді не мала досить сили, щоб зрівноважити виразне небажання її підтримувати у міжнародній грі західними державами. Політичне порозуміння з Україною було метою Ю.Пілсудського, але, парадоксально, практичний шлях до цього проходив через остаточне знищення ЗУНР та втрату УНР сталої, контрольованої нею території¹⁰.

В лютому 1919 р. виник суцільний польсько-радянський фронт від Неману до Прип'яті. В сер. 1919 р. польські та радянські війська зіткнулися на Волині й Поліссі. На початку липня поляки перейшли в наступ, захопивши в серпні Мінськ, Бобруйськ у Білорусі та Дубно, Кременець, Рівне, Сарни, Заслав на Волині. Згодом фронт посунувся далі на схід, проходячи Двіною біля Двінська й Полоцька, по Березині біля Бобруйська, по течіях Птичі – Прип'яті – Збруча до польсько-української демаркаційної лінії¹¹. Польське вторгнення у східну Литву та Білорусь навесні-влітку 1919 р. було відносно легким через слабкий супротив більшовиків. З 2-ї пол. 1919 р. радянська Росія опинилася в критичній ситуації: відбувався наступ білогвардійських сил М.Юденича з північного заходу та О.Колчака зі сходу, А.Денікіна з південного сходу та сил УНР з південного заходу. З огляду на такий розвиток подій більшовики сконцентрували основні військові сили

проти своїх головних супротивників, провадячи проти Польщі та Балтії захисну політику. В результаті Польща ставала немов би арбітром у боротьбі поміж радянською Росією, білою Росією та УНР¹².

Антанта весь час активно вимагала від Польщі співпраці з А.Денікіним, що, однак, могло поставити під загрозу втілення східної програми Польщі¹³. Для зміни ставлення Антанти до питання польських східних кордонів Ю.Пілсудський мав поставити її перед доконаними фактами: вдалим військовим просуванням тими територіями, що були у сфері зацікавленості Польщі. Ситуація нерозв'язаності російської проблеми розглядалася як засіб, за допомогою якого Польща могла отримати підтримку Англії у втіленні своїх найамбітніших планів у східно-європейському регіоні¹⁴. Ю.Пілсудський хотів отримати мандат Антанти на вступ польських військ у прибалтійський регіон (латвійсько-литовське прикордоння), що перед тим знаходився в руках німецької армії¹⁵. На той час Ю.Пілсудський активно прагнув переконати Англію в небезпеці російсько-німецької співпраці на Балтиці, що загрожувала стабільності Версальської системи¹⁶. Він звертався до Англії з проханнями доозброєння польської армії для її ефективної боротьби з більшовиками. 15 жовтня уряд Англії ухвалив рішення про доозброєння польської армії на більшовицькому фронті, але задля надання допомоги військам А.Денікіна.

Надії Ю.Пілсудського на посідання особливого місця у східно-європейській політиці Англії не справилися. Такі висновки було зроблено на засіданні Ради Міністрів у Варшаві 20 жовтня. А за 9 днів сеймова комісія закордонних справ розглянула стан та перспективи польської східної політики. Польський прем'єр І.Падеревський повідомив, що з боку Антанти можна очікувати встановлення східного кордону по лінії Гродно – Брест, але кордони Польщі у будь-якому разі будуть потребувати узгодження з Росією, реконструйованою за допомогою А.Денікіна. Що ж до перемир'я із С.Петлюрою, то незважаючи на певні позитивні сторони цього акту, він був, на переконання І.Падеревського, передчасним, бо Антанта не була готова визнати Україну. Тому на не визнаних Антантою партнерів, таких як петлюрівська Україна, Польщі покладатися було просто небезпечно. Єдиним виходом, на думку І.Падеревського, могло стати налагодження співпраці з А.Денікіним, на брак якої постійно скаржилась Англія. З критикою таких поглядів виступив Є.Морачевський, близький соратник Ю.Пілсудського, член ППС, який звернув увагу на ту загрозу, що очікуватиме Польщу після відбудови білої Росії. Згідно з його переконаннями, Польща мала б активніше проводити власну, незалежну дипломатичну лінію¹⁷.

5 листопада Ю.Пілсудський зустрівся з делегацією сеймових комісій з питання подальшого вибору напрямку зовнішньої політики Польщі. Він зазначив, що час поки що працює на Польщу, котрій треба перечекати зиму, щоб визначитися із ситуацією на сході. З приходом весни білогвардійські сили ослабнуть, що дозволить Польщі піти на встановлення компромісної лінії кордону через проведення плебісциту на спірних або окупованих Польщею землях з тими силами, що переможуть у Росії. Тому пропозиція І.Падеревського щодо негайної політичної співпраці з А.Денікіним, на його думку, була передчасною¹⁸.

З наростанням очевидності поразки А.Денікіна Ю.Пілсудський продовжував звертатися до Англії з пропозиціями побачити у Польщі ту реальну силу, за допомогою якої Англія зможе реконструювати Росію. Але 8 листопада Л.Джордж у своїй промові в Гільдхолі зробив висновок, що біла Росія вичерпала всі свої шанси, тому прикордонні з Росією держави мусять налагоджувати стосунки з більшовицьким урядом¹⁹. Отже, західні держави так і не побачили в Польщі партнера у своїх планах щодо Росії. Дипломатична гра Ю.Пілсудського з Англією не принесла бажаних результатів. Надалі Польща мала шукати власних шляхів реалізації своєї східної політики.

На Лондонській конференції 11–15 грудня Найвищою Радою Антанти було закріплено зміни політики союзників щодо Росії. Л.Джордж і Ж.Клемансо погодилися, що вже немає сенсу активно надавати допомогу А.Денікіну. Союзники запропонували залишити більшовицьку Росію “за кільчастим дротом”, не допускаючи її експансії на захід. Така концепція ускладнювала становище прикордонних з Росією держав, оскільки не давала Польщі конкретних перспектив, припускаючи тільки необхідність її зміцнення, але не задля нападу на Росію, а заради майбутніх непередбачених ситуацій. Таке невизначене формулювання непокоїло Польщу. Права преса захотіла дізнатися, чого ж Антанта очікує від Польщі, а ліва висловила невдоволення з приводу того, що, згідно з планами союзників, Польща перетворюється на жандарма Росії. Ставало очевидним, що Польща не зможе довго проводити політику ні війни, ні миру щодо своїх східних кордонів. У свою чергу, Ю.Пілсудський заявив членам Міністерства закордонних справ та військового комітету, що остаточне публічне визначення зовнішньої політики Польщі поки що є передчасним²⁰.

На середину грудня Ю.Пілсудський під час консультацій з іноземними послами заявляв, що не може укласти миру з більшовиками, оскільки такий крок дозволить їм виграти час і зміцнити власні позиції. Він схилився б до укладення миру з радянською Росією, тільки якби Антанта взяла на себе роль посередника та гаранта в цих переговорах. Умовою, що стабілізувала би майбутній мир, мала стати широка

східноєвропейська федерація на чолі з Польщею як ефективний бар'єр між двома геополітичними силами – Росією та Німеччиною. Але Ю.Пілсудського не лякав і збройний конфлікт з Росією, адже він вірив, що тривалий мир досягається в результаті переможної війни²¹. Більше того, цей мир з Росією мав стати втіленням польської східної програми: з прибалтійськими країнами Ю.Пілсудський хотів утворити спільний антибільшовицький фронт з подальшим укладенням одночасного миру з Росією²². Важливою була також заява Ю.Пілсудського про проведення плебісциту на прикордонних територіях, зайнятих польськими військами²³.

До сфери безпосереднього впливу інтересів Ю.Пілсудського політичний осередок УНР потрапив наприкінці 1919 р., позбавлений території та затиснутий до кордонів з Польщею. Проте укладення перемир'я на галицько-волинському фронті 1 вересня та груднева декларація А.Лівицького були ще не достатніми для створення політичного підґрунтя повороту в політичних стосунках між Балтійською та Чорним морем. Відсутність західноєвропейської підтримки федералістичної концепції Ю.Пілсудського могла, за його переконаннями, бути компенсованою, врешті, тільки аргументом сили і значенням польської армії щодо тих, хто змагався за формування східноєвропейського регіону. Але аргумент сили важко піддавався виправданню пропагандою, і саме з цією проблемою мусив впоратися Ю.Пілсудський протягом зими-весни 1920 р. У той самий час польське суспільство, котре жило в умовах війни 6-й рік, треба було переконати в необхідності нових територіально-політичних зисків, що їх могла принести війна за Україну.

До кінця 1919 р. Ю.Пілсудському вдалося досягнути ту програму-мінімум, котру він ставив перед собою рік тому: йому вдалося уникнути натисків Антанти щодо співпраці з А.Денікіним для відбудови білої Росії та приготувати ґрунт для можливостей наступного зближення зі східними сусідами Польщі (в першу чергу з Литвою та Україною), що мало остаточно вирішити результат громадянської війни в Росії та встановити новий баланс сил у регіоні.

Вже в січні 1920 р. новий польський міністр закордонних справ С.Патек, юрист, наблизений до Ю.Пілсудського, звернувся до Антанти із запитом про напрям співробітництва Польщі з радянською Росією. Англія радила С. Патеку укласти з нею мир²⁴. А 24 лютого в результаті обговорення Найвищою Радою Антанти питання про можливу допомогу Польщі було ухвалено, що її буде надано тільки тоді, коли остання зазнає більшовицького збройного нападу в межах власних легітимних кордонів. Антанта наполегливо радила Польщі не розпочинати наступальну війну проти радянської Росії²⁵.

Отже, союзники агітували проти ведення війни без узяття на себе відповідальності за укладення миру. Фраза щодо “легітимних кордонів” особливо вразила Польщу, оскільки ставало зрозумілим, що лінія, окреслена 8 грудня в антантівській декларації, вже вважалася остаточним східним польським кордоном. Така позиція Антанти викликала в польській пресі нову хвилю жвавого обговорення можливого зовнішньополітичного курсу Польщі. Ліва преса відверто заявила про провал профранцузької політики Польщі, а Ю.Пілсудський засудив антантівську політику “зигзагів”, наполягаючи на проведенні жорсткішої лінії: не можна було допустити, аби страх перед більшовиками став причиною того, щоб нічого не робити. Американський посол у Варшаві на сер. березня 1920 р. резюмував цю ситуацію як таку, коли Польщу покинуто напризволяще, і вона має шукати виходу самотужки²⁶.

Ю.Пілсудський мусив діяти далі на власний розсуд. Від цього моменту він та його найближче оточення не покладали особливих надій на Антанту. Польський лідер зауважив, що західні держави можуть собі дозволити експериментувати у своїх політичних концепціях щодо Росії, спокійно очікуючи результатів. Але поляки, маючи безпосередній кордон з нею, таку розкіш собі дозволити не можуть; відтак вони змушені швидко обирати, незалежно від думки Антанти, між ризикованим миром та ризикованою війною²⁷.

На той час Ю.Пілсудський уже мав досвід таємних переговорів з радянською Росією, що проводилися у Мікашевичах від жовтня 1919 р. Він був незадоволений їх перебігом, бо відчував, що більшовики хотіли втягнути Польщу в далекосяжні переговори та угоди. У своїй відповіді на зустрічні пропозиції радянській Росії від 23 листопада Ю.Пілсудський заявив, що не хоче бачити тріумф реакції²⁸ в Росії і доводить це реальними справами (він прозоро натякав на призупинення руху польської армії на схід проти більшовиків) – радянська Росія має оцінити це. Ю.Пілсудський наголошував, що не має наміру битися з більшовиками, але якщо вони того хочуть, то прийме їхній виклик. Радянська сторона, на його думку, мала б довести своє бажання миру не словами, а справами, а саме: звільнити заручників і відповідно поводитися на фронті²⁹.

6 грудня, після отримання відповіді Ю.Пілсудського, народний комісар закордонних справ радянської Росії Г.Чичерін поінформував Варшаву, що вже віддано наказ Західному фронту не атакувати зайняті польською армією території для уникнення випадкових зіткнень. Що стосувалося локальної амністії, то більшовики були проти зустрічі в секторі Калинковичі – Борисів³⁰, оскільки він знаходився на точці перетину польської армії та денікінських військ, амністія на якому могла призвести до дезорганізації Червоної Армії. На протигагу цьому

Г.Чичерін пропонував локальне примирення навколо Бобруйська і Полоцька³¹.

Практичних наслідків польсько-радянські переговори не мали, і 14 грудня делегації залишили Мікашевичі. Отже, переговори перервалися після того, як ставав очевиднішим розгром військ А. Денікіна.

22 грудня Г.Чичерін офіційно запропонував Польщі мирні переговори, а 28 січня 1920 р. Рада Народних Комісарів у зверненні до польського уряду повторила, що політика радянської Росії щодо Польщі базується на принципі національного самовизначення та безумовного визнання польської незалежності і суверенності. Більше того, не існувало, за переконанням більшовиків, територіальних чи економічних питань, що їх не можна було б вирішити шляхом переговорів³². Заявлялося також, що Червона Армія не перетне лінії фронту: Дріса – Дісна – Полоцьк – Борисів – Паричі – ст. Птич і Білокоровичі – Чуднів – Пиляви – Деражня – Бар³³.

Зрозуміло, що Польща не могла ігнорувати січневі пропозиції миру від радянської Росії. Сейм вимагав від уряду пропозицій для відповіді радянській стороні³⁴. 11 лютого спеціальний сеймовий комітет представив прелімінарні умови для переговорів, а саме: 1) визнання держав, що постали на території колишньої Російської імперії, і невтручання в їх справи; 2) розв'язання всіх територіальних спірних питань через принцип національного самовизначення; 3) припинення радянської пропаганди поза Росією; 4) виведення Червоної Армії з територій, що входили до Польщі 1772 р., які потім буде окуповано нею з подальшим розв'язанням адміністративних питань у порозумінні між Польщею та представниками цих країн; 5) виплата репарацій Польщі за воєнні збитки; 6) пільги Польщі в торгівлі з Росією³⁵. Згідно з коментарем прем'єра Л.Скульського, визнання кордонів 1772 р. було точкою відліку для переговорів з радянською Росією.

23 лютого ці тези обговорювалися на засіданні комітету закордонних справ при Сеймі. С.Патек звернув увагу на труднощі, що виникли б у разі практичного втілення цих умов. Хто ратифікував би цю умову з російського боку; як можна було б отримати гарантії тривалого миру; чи можна апелювати до принципів самовизначення націй на прикордонній території? В комітеті не було досягнуто одностайної згоди щодо принципів дезанексії кордонів 1772 р. Ендеки вважали такі пропозиції фікцією, а соціалісти пропонували відверто виступити з правом на самовизначення для України та Білорусі³⁶.

24 лютого комітет закордонних справ при Сеймі ухвалив 3 головні принципи у проведенні переговорів з радянською Росією. По-перше, мирні пропозиції радянської Росії цілком не відкидаються; по-друге, радянська Росія має відмовитися від територій, анексованих при поділах

Польщі; по-третє, кордони між Польщею, Україною та Білоруссю (в межах 1772 р.) має бути визначено у відповідності до волевиявлення місцевого населення під час проведення плебісциту. Ендеки відкрито критикували політику Ю.Пілсудського, передчуваючи, що вона політично ізолює Польщу, бо ні Англія, ні Франція не схвалить подібну переговорну концепцію: в разі її втілення могло скластися враження щодо імперіалістичних цілей Польщі.

На поч. березня 1920 р. Генеральний штаб Польщі розробив проект реорганізації польської армії, де зазначалося, що коли переговори не досягнуть позитивного результату, то польська армія вже буде мати значні переваги для переможного наступу в цій останній воєнній операції. 5 березня польські війська зайняли Мозир і Калинковичі, важливий вузол залізничної лінії Орша – Житомир – Бердичів³⁷. У відповідь на польські воєнні дії наступного дня Г. Чичерін надіслав до Варшави ноту, де висловлював невдоволення з приводу того, що на радянську ноту від 4 лютого досі не надано відповіді. Якщо ж більшовики, зазначалося в цій ноті, й перетнуть лінію, запропоновану 28 січня, то відповідальність за це буде покладено на Польщу. Підкреслювалося також, що Москва все ще чекає на польську відповідь³⁸. Спеціальна с'їмова комісія 13 березня представила текст ноти радянській Росії. Зазначалося, що частку територій на захід від кордонів 1772 р. має бути передано Польщі за згодою місцевого населення³⁹.

Після вручення цих попередніх пропозицій союзникам 13 березня реакція була не на користь Польщі. Вимога відмовитися від територій, що дісталися Росії внаслідок поділу Польщі, справила найгірше враження на Антанту. І навіть той аргумент, що Польща спиралася при висуненні цих вимог на декларацію Росії від 29 серпня 1918 р. про анулювання договорів про поділи Польщі XVIII ст., не був переконливим. Англійський прем'єр ще раз дав зрозуміти Польщі своє негативне ставлення до її планів на сході Європи⁴⁰. Фактично, Польща не отримала жодної підтримки у проведенні мирних переговорів з радянською Росією на таких умовах, і саме відтоді Ю. Пілсудський розпочав активно готуватися до військового зіткнення з радянською Росією.

Допомогти йому в цьому мало розігрування української карти в контексті свого бачення цілей польської східної політики. Після краху прибалтійського вектору в східній політиці Ю.Пілсудського Україна почала займати головне стратегічне місце в його планах, що було пов'язано з життєвою необхідністю мати союзника у можливій війні з радянською Росією. Підтримана у своїй боротьбі за незалежність, Україна як місце зіткнення Польщі та Росії після переможного завершення війни увійшла б до сфери польського політичного впливу, частково реалізуючи таким чином федералістичну концепцію Ю.

Пілсудського. Україна постала б як геополітична перешкода поміж Польщею та Росією, як відірвана від імперії територія, що захищає Польщу від російської експансії на захід. Польщі в такому ракурсі відводилася роль гегемона над малою, відірваною від Росії державою.

8 березня 1920 р. справа України постала на порядку денному під час таємного засідання Кабінету міністрів⁴¹. Переговори ж з українською дипломатичною місією відновилися 11 березня⁴². На першому засіданні обговорювалося питання необхідності визнання незалежної України з боку Польщі та взаємини останньої з радянською Україною. Українська дипломатична місія наполягала на тому, аби польський уряд зажадав від В. Леніна визнання незалежної України⁴³. На засіданні 12 березня польською стороною було запропоновано активну військову допомогу Україні в її боротьбі з більшовиками⁴⁴. Радник Р.Кноль спинився у своїй промові на тому, які територіальні вимоги висуне Польща на переговорах з радянською Росією. Польща думала зупинитися на кордоні 1772 р., при тому підкреслювалося цілковите подальше українське право обійняти території від Збруча до Дніпра. У свою чергу, голова української дипломатичної місії А.Лівицький запропонував такі деталі для ведення переговорів з радянською Росією: Польща мала видати акт про визнання незалежності УНР та Уряду Директорії на чолі з С.Петлюрою. П.Понятенко додав, що коли Польща вимагатиме від радянської Росії відмови від означених земель, то це повинно йти разом з актом про визнання права на них України. Польський радник Р.Кноль запевнив українців, що незалежність України буде визнано Польщею і що жодних переговорів між Польщею та урядом Х.Раковського й бути не може⁴⁵. Отже, передумовою переговорів з радянською Росією Польща мала поставити кордони 1772 р. з окремим договором про її зобов'язання передати Україні території поміж Дніпром, Дністром, Збручем та Стир'ю. Польська сторона зобов'язувалася надати допомогу українському війську для оволодіння ним лише Правобережної України⁴⁶. 19 березня Ю.Пілсудський прийняв у Бельведері делегацію військової секції української дипломатичної місії на чолі з генералом В.Зелінським. Так він показував свою готовність до співпраці не тільки політичної, а й військової.

Після серії невдач у переговорах з прибалтійськими державами у березні 1920 р. і втрати підтримки Антанти Польща залишилася сам на сам з радянською Росією. Таке становище вимагало додаткових гарантій безпеки для початку мирних переговорів. Ю.Пілсудський ще був готовий розмовляти з Росією, але швидко й конкретно. 22 березня в розмові з Л.Скульським та С.Патеком він зазначив, що встановлює дату початку переговорів у Борисові на 6 квітня з тим, щоб уже на 20 квітня їх завершити. Хоч, водночас, він розумів, що форсована ним

справа створення України є тим моментом, через який переговори буде зірвано. На східних територіях, на переконання Ю.Пілсудського, Польща могла отримати успіх у проведенні плебісциту, виступивши там з позиції власної сили (військової перемоги або твердо проведених переговорів)⁴⁷.

27 березня 1920 р. Москва отримала дипломатичну ноту С.Патека, де пропонувалося розпочати мирні переговори у Борисові з добовим перемир'ям навколо нього. 28 березня Г.Чичерін відповів, що, погоджуючися на початок переговорів 10 квітня, радянська сторона не готова вести їх на польських умовах, оскільки вимога Борисова без загального припинення воєнних дій є лише трюком для паралізації Червоної Армії в найважливішому регіоні⁴⁸.

30 березня Ю. Пілсудський зустрівся з Л. Василевським, якого збирався направити до Борисова для переговорів. На той час МЗС Польщі вже розробило 150 статей проекту умов для проведення переговорів. Окрім вимоги дезанексії території Польщі 1772 р. з подальшим невтручанням Росії у спосіб розв'язання проблем між Польщею і населенням цих територій та зобов'язанням визнання нею Латвії і Фінляндії, жодних інших територіальних вимог так і не було розроблено⁴⁹. Відтак Л.Василевського цікавили думки Ю.Пілсудського щодо засадничих питань у переговорах з радянською Росією. Останній заявив, що радянську Україну Х.Раковського він хотів би протиставити Україні С.Петлюри. Задля цього від Росії слід вимагати нейтралізації Києва для скликання там з цілої України, в кордонах, визнаних Польщею на правому березі, та з Лівобережжя, конституційних зборів, що вирішили б українську справу⁵⁰.

С.Патек відповів 1 квітня на послання Г.Чичеріна від 28 березня короткою нотою, де зазначалося, що польський уряд дотримується свого вибору щодо Борисова й не погоджується припинити воєнні дії на цілому фронті. 2 квітня у зворотньому посланні до С.Патека зазначалося, що радянська сторона не розуміє польських наполягань щодо Борисова, вважаючи їх лише маскуванням стратегічних мотивів. Більшовики пропонували будь-яке інше місце, навіть Варшаву, для переговорів⁵¹. Через п'ять днів С.Патек надіслав свою відповідь, де повторював, що вибір Борисова обумовлюється його зручним розташуванням, добрим залізничним зв'язком з Варшавою і Москвою та легким радіо-телеграфним контактом з обома столицями. Пропозицію переговорів польська сторона залишала відкритою до 17 квітня. Реакція Москви була стислою: наполягання на Борисові звучить як ультиматум. Пропонувався посередницький шлях через Антанту, куди вже було надіслано ноту⁵². Але через відмову посередництва Антанти безвихідне становище тривало – і Варшава, і

Москва прагнули відстояти свої позиції. Така відповідь Москви означала кінець надій на мир. 8 квітня переговори зайшли в глухий кут. Для Ю.Пілсудського це не було несподіванкою: ним уже форсувалися переговори з дипломатичною місією УНР.

3 квітня польська делегація представила українській стороні свій проект політичної умови з ультимативною вимогою відповіді 7 квітня (цей термін було подовжено до 15 квітня). В листі до І.Огієнка А.Лівицький писав, що 3 квітня “поляки нарешті запропонували нам проект договору. Вони ультимативно вимагають, аби ми відмовились від 7 повітів Волині (Ковельського, Володимир-Волинського, Луцького, Рівенського, Дубенського, Кременецького, Острозького). Відповідь будуть чекати до 7 квітня. Кордон таким чином пройшов би по Збручу і Горині. Але ми вважаємо проект абсолютно неприемлим, і нині даємо відповідь, аби кордони наші пройшли по Збручу, далі по старому австро-російському кордону і по Бугу і Прип’яті. Поляки ж не годяться і на Прип’ять і вимагають кордону на півночі по адміністративній границі Волині і Мінської губернії.”⁵³. В листі до І.Мазепи А.Лівицький писав, що “на аудієнції Пілсудський обіцяв наказати, аби нам були зроблені відповідні уступки. Завтра відбудеться офіційне засідання конференції, на якому ми запропонуємо свій контрпроект. Ми будемо домагатись, аби визнання України і нашого уряду було опубліковано окремим актом і було редаговано в більш конкретних виразах. В справах адміністративних ми домагаємось, аби вся цивільна влада на Волині і Поділлі була передана уряду УНР. Ми вважаємо також недопустимою якусь конвенцію в справі аграрній на Україні. Взагалі ми пропонуємо нову редакцію договору. Лише після того, як поляки підуть на поступки, я поїду до Кам’янця, аби запропонувати Раді Міністрів і Представникам політичних партій проект договору.”⁵⁴. 12 квітня у черговому листі до І.Мазепи А.Лівицький повідомляв: “10 квітня відбулася остання польсько-українська конференція. Представники польського МЗС заявили нам в ультимативній формі, що вони вимагають, аби кордони між Україною і Польщею пройшли поза залізницею Радивилів – Здолбунів – Рівне – Сарни, яка має одійти до Польщі. Було додано, що польське правительтво чекає відповіді лише до 12 квітня і в разі незадовольняючої відповіді, польське правительтво зробить відповідні висновки.”⁵⁵.

13 квітня Рада Міністрів подала на розгляд комітету закордонних справ Сейму Польщі проект польсько-українського договору. Голова Сейму С.Грabsький не погоджувався з політикою уряду в українському питанні. Він вважав, що треба будь-якими засобами уникнути визнання України. Під час голосування націонал-демократи погодилися з такою думкою, оскільки надавали перевагу Польщі, що орієнтується на

французьку систему союзів; соціалісти ж та Центр підтримали ідею укладення союзу (19 – “за”, 6 – “проти”, 3 – втрималося). 14 квітня А.Лівицький запропонував питання кордонів перенести з політичного договору у військову конвенцію – польський Генштаб запротестував. Вже 15 квітня було закінчено новий польський проект договору. Він складався з 10-ти положень: визнання режиму С.Петлюри де-факто; окреслення території України між Дніпром та колишнім австрійським кордоном; проведення польської евакуації з України за взаємною згодою; зобов’язання українського уряду скликати Установчі Збори, котрим було би передано владу протягом 6-ти місяців після звільнення України; запобігання можливості укладення Україною угод, спрямованих проти Польщі, та сепаратних угод з більшовиками; надання взаємних національно-культурних прав; підписання економічної угоди та військової конвенції; дотримання цієї угоди в таємниці⁵⁶. В остаточному тексті угоди від 21 квітня відбулися певні зміни – положення, що стосувалися польської евакуації з України та терміну скликання Установчих Зборів, зникли. Замість визнання де-факто було закріплено визнання українського уряду на чолі з С. Петлюрою⁵⁷.

17 квітня було підписано план Київської операції, метою якої було розбиття Південно-Західного фронту Єгорова та зайняття Правобережної України, потім переміщення на північ для розбиття військ Західного фронту радянської Росії⁵⁸. На весну 1920 р. чисельність польських військ було збільшено від 170 тис. (весна 1919 р.) до 700 тис. осіб⁵⁹. Ю.Пілсудський хотів виграти час і не дати можливості реорганізуватися більшовицьким військам після їх перемоги над А.Денікіним. Він сподівався, що головні сили більшовиків будуть сконцентровані на Україні, але насправді вони були у Білорусі. Про це він дізнався після підписання плану наступу на Україну, але вирішив його не змінювати, гадаючи, що запорукою успіху стане військово-політичний альянс з Україною (С.Петлюрою), згідно з яким поляки йшли на її територію не як окупанти, а як союзники.

На засіданні 20 квітня українська сторона звітувала про результати консультацій з різними політичними українськими силами, проведених у Кам’янці-Подільському 17 квітня А.Лівицьким. Зазначалося, що незважаючи на прийняття ними цієї угоди з огляду на обставини, вона не має за собою ні сконсолідованої волі Уряду, ні громадської думки, що є необхідною умовою для впровадження договору в життя. Того самого дня на засіданні дипломатичної місії було вирішено все-таки прийняти польські умови угоди. Польська сторона хотіла ще раз змінити текст останньої редакції, щоб зірвати переговори⁶⁰. На такі намагання українська дипломатична місія відповіла готовністю перервати переговори. Але польська делегація дістала відповідні вказівки

від Ю.Пілсудського: повернутися до раніш погоджених умов⁶¹. У ніч з 21 на 22 квітня у варшавському Бельведері було підписано політичну конвенцію між Польщею та Україною.

Угода складалася з 9-ти позицій. Польща визнавала за Україною право на незалежне державне існування; визнавалася Директорія УНР на чолі з Петлюрою як верховна влада УНР. Кордон між УНР і Польщею встановлювався по р. Збруч, далі по Вишгородку на північ, потім східніше Здолбунова по Рівненському адміністративному кордону вздовж адміністративного кордону Мінської губернії до схрещення з р. Прип'ять, потім по р. Прип'ять. Остаточне порозуміння щодо повітів Рівненського, Дубненського та Кременецького, що відходили до Польщі, мало настати пізніше, після роботи спеціальної українсько-польської комісії. За Україною визнавалася територія в межах р. Збруч та р. Дніпро, тобто та, що Польща вже посідає або здобуде шляхом збройним чи дипломатичним⁶². Обидві сторони зобов'язувалися не укладати жодних угод, спрямованих проти союзника. Гарантувалися національно-культурні права поляків і українців відповідно в Україні і Польщі. Укладалися економічно-торгівельні угоди; аграрне питання розв'язувалося після скликання парламенту України. Умова мала залишатися таємною. Інтегральну частину політичного українсько-польського порозуміння складала таємна військова конвенція, підписана 24 квітня⁶³. Згідно з її умовами, наступ на Україну відбувався за взаємним порозумінням командувань, але під загальним командуванням польських збройних сил; встановлювався польський контроль над системою залізничних шляхів; українська сторона зобов'язувалася постачати харчі й коней, інакше польська армія сама могла ревізувати їх у цивільного населення; на звільнених територіях українська влада мала організувати свій уряд і адміністрації; за винятком завойованих бронепоездів, вся воєнна здобич ставала власністю української армії.

Таким чином, східна політика Ю. Пілсудського базувалася насамперед на стратегічних національних інтересах Польщі та на його власному баченні геополітичного розвитку східноєвропейського регіону. Ю. Пілсудський прагнув забезпечити Польщі такий східний кордон, що дозволив би їй бути достатньо міцною для існування між Німеччиною і Росією. Успішно протистояти такому тиску можна було лише у федеративному союзі із сусідніми країнами, зокрема з Литвою, Білоруссю та Україною. Забезпечення незалежності останньої значно підірвало б ресурси Росії, даючи Польщі політичні та господарчі вигоди.

Проте Антанта не поділяла ні поглядів Ю.Пілсудського, ні прагнень України до усамостійнення. Союзники намагалися схилити Польщу спочатку до коаліції з А.Денікіним, а пізніше – до миру з більшовиками.

Ю.Пілсудський не відкидав можливостей подібного розвитку подій, але не форсував їх, вичікуючи остаточної розв'язки двобою білих і червоних сил в Росії, щоб згодом порозумітися з переможцем. Україна розглядалась як можливий додатковий аргумент тиску, що мав бути запущеним у дію в найбільш сприятливий для цього момент.

Невдачі Польщі у пошуку дипломатичної підтримки Антанти для переговорів з радянською Росією та в нав'язанні федеративних зв'язків у регіоні змусили польський уряд від кін. лютого 1920 р. серйозно поставитися до можливості самостійних переговорів з радянською Росією, висунувши при цьому ті територіальні домагання, що до того були відкинуті Антантою. Якби радянська Росія безапеляційно визнала права Польщі на її території в межах 1772 р. і Антанта все ж таки виступила б гарантом такого миру, то, можливо, вдалося б уникнути польсько-радянської війни 1920 р. Але затяжна суперечка з радянською Росією щодо вибору місця переговорів та дані про концентрацію сил Червоної Армії на кордоні з Польщею переконали Ю.Пілсудського одночасно готуватися до війни, беручи стратегічну ініціативу у власні руки.

Підписання Варшавської угоди з Україною було для Ю.Пілсудського важливим політичним рішенням, прийнятим усупереч поглядам Антанти та уряду Польщі. Ця угода зламала лінію східної політики сеймової комісії закордонних справ Польщі, що в найгіршому випадку більшовицької агресії виступала за проведення оборонної війни, а не наступальної, називаючи вже розпочату війну "українською авантюрою". Це значно знизило можливості успішної реалізації цієї угоди, перетворюючи її у персональний союз Пілсудського – Петлюри, що не додав слави ні одному, ні іншому в очах власних народів, а в майбутньому викликав величезний потік історіографічних рефлексій різного гатунку.

¹ В сучасній українській історіографії існують певні здобутки в дослідженні еволюції українсько-польських взаємин у 1919-1920 рр., представлені такими дослідженнями: *Гудь Б., Голубко В.* Нелегка дорога до порозуміння: До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. – Львів, 1997; *Зарецька Т.І.* Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919-1920 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки // Міжвідомч. зб. наук. праць / Відп. ред. *С.В.Віднянський*. – Вип. 11 – К., 2002. – С.76-91; *Литвин М.* Польсько-український військово-політичний діалог 1918-1920 років: від збройного конфлікту в Галичині до союзних Варшавських угод // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa / Red. naukowa Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka.* – Toruń,

1997. – S.247-259; *Лісевич І.* Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. // Там само. – S.81-99; *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002; *Павлюк О.* Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р. // Укр. істор. журн. – 2000. - № 6. – С.3-16; *Срібняк І.* Симон Петлюра на чолі держави і війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919-1920 років // Симон Петлюра та українська національна революція: 36. пр. 2-го конкурсу петлюрознавців України. – К., 1995. – С.137-164 та ін.

² *Deruga A.* Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918-1919). – Warszawa, 1969; *Dziewanowski M.K.* Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918-1922. – Stanford, 1969; *Hauser P.* Federacyjna wizja Rzeczypospolitej w poglądach Józefa Piłsudskiego i proba jej urzeczywistnienia w latach 1918-1921 // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S.17-41; *Torzecki R.* Federacja czy wspólna obrona niezależności: Piłsudski i Petlura w latach 1919-1923 // Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze. – 1996. – Nr.3. – S.74-81; *Wandycz P.S.* Poland's Place in Europe in the Concepts of Piłsudski and Dmowski // East European Politics and Societies. - 1990. – Vol. 4. - № 3. – P. 451-468.

³ Ці інструкції являли собою серію документів, розроблених Ю. Пілсудським та військовими колами Польщі для їх представлення Антанті, де аргументувалися польські домагання у встановленні лінії кордонів. Докладніше див.: *Nowak Andrzej.* Polska i trzy Rosje: Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku). – Kraków, 2001. – S. 207-222.

⁴ Ще в листі до генерала Т. Розвадовського від 28 листопада 1918 р. Ю. Пілсудський стверджував, що після захоплення Східної Галичини польською армією треба буде “підважити концепцію союзу з Києвом”. А 18 січня 1919 р., під час перебування у Варшаві першої дипломатичної місії УНР, він заявив, що Росія не поступиться за жодних умов територією України на будь-чию користь, а тому, сподіваюся він, у ситуації безпосередньої загрози з боку білої чи червоної Росії Україна сама “доросте” до союзу з Польщею (*Hauser P.* Federacyjna wizja Rzeczypospolitej... – S. 22).

⁵ “Велика Польща” Р. Дмовського виходила за свої етнічні межі, доходячи до лінії другого поділу Польщі на сході (без Західної Білорусі, тобто Вітебська й Могильова) та до кордонів перед першим поділом на заході. Лінія Дмовського на сході проходила вздовж річок Случ – Горинь – Ушиця. Р. Дмовський вважав, що сильна та незалежна Польща була в інтересах Росії. Навесні 1919 р. він підкреслював, що треба уникнути розвалу Росії, інакше Польща багато втратить – сильна, здорова Росія була в польських інтересах (*Jędruszcak T.* Stanowisko Polski i mocarstw Ententy w sprawie Polskiej granicy wschodniej (1918-1921) // Sprawy międzynarodowe. – 1959. – Nr. 6. – S. 63).

⁶ Розвиток федералістичної концепції у польській політичній думці пов’язаний з поразкою повстання 1863 р. Радикали й соціалісти 2-ї пол. XIX ст. почали

вважати, що українці, литовці та білоруси мають право на облаштування власної долі, сподіваючися при тому, що у боротьбі з Росією, завдяки допомозі поляків, вони зголосяться на федеративні зв'язки з Польщею. Сам Ю. Пілсудський бачив Польщу великою державою. Він прагнув, щоб вона зайняла місце Росії у східноєвропейському регіоні, але з іншим внутрішнім наповненням і програмою. Він хотів перемогти великоросійську концепцію, згідно з якою польська експансія на схід від Буга сприймалась як агресія, пропагуючи при тому федеративний союз із Польщею всіх націй і народів, що живуть поміж Польщею та Росією. Ю. Пілсудський вірив в особливу історичну місію Польщі, що впродовж століть була східноорієнтованою. Польща мала принести слов'янам незалежність і політичну культуру, беручи при тому на себе роль східного аванпосту західної цивілізації (*Wandycz P.S. Poland's Place in Europe ... – P.460*).

⁷ Деякі дослідники називають такий зв'язок федеративним. На думку М. Палія, більш правильно визначити ці відносини як "альянс". Польща відіграла би провідну роль у цьому політичному утворенні, що впливало як з її географічного положення, так і з історичних традицій у цьому регіоні. Такий альянс гарантував би політичну безпеку, нейтралізуючи силу Росії. На думку П. Вандича, говорячи про федеративні погляди Ю. Пілсудського, в першу чергу, під ними треба розуміти не якусь теоретичну концепцію, а інтуїтивне, несистематичне бачення Ю. Пілсудським місця Польщі в Європі. Л. Василевський у своїх споминах, подаючи політичні плани Ю. Пілсудського на сході Європи, пише, що вони пов'язувалися з концепцією "Великої Польщі", котра протиставлялася націоналістичній концепції "Малої Польщі" ендеків. Східні сусіди Польщі мали б горнутися до "Великої Польщі", об'єднуючися навколо неї як природного протектора, що протистоїть російській небезпеці. Отож, близькі відносини з державами від Балтики до Чорного моря могли стати ефективною перепоною для одночасного тиску на Польщу як із Заходу, так і зі Сходу. Можна окреслити такі контури майбутнього політичного організму: близький політичний альянс із Фінляндією, Естонією, Латвією, історичний союз із Литвою і Білоруссю та військово-політичний з Україною. В концепції Ю. Пілсудського історична Литва, куди входила б і Білорусь, складалася з 3-х губерній: Західної Литви з Каунасом, Білорусії з Мінськом та центральної Литви з Вільнюсом, що став би столицею цих 3-х губерній.

⁸ Лінія Бертелемі залишала за Польщею Львів та Дрогобицько-Бориславський нафтовий район (приблизно 1/3 частину території Східної Галичини).

⁹ На цей час Польща ще не уклала миру з Німеччиною: його гарантія та умови залежали від волі Антанти, що, у свою чергу, вказувала ще менше симпатій до ідеї незалежної України, ніж її представники на переговорах у Східній Галичині. До Польщі ще не було надіслано армії Галлера, а польське військо ще було заслабким для реалізації наступальних планів на європейському сході.

¹⁰ *Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje... – S.246-247.*

¹¹ Українсько-польські переговори без участі Антанти розпочалися в травні 1919 р. Польща хотіла їх використати для військового перемир'я на польсько-українському фронті, що гарантувало б їй контроль над Східною Галичиною по Збруч. За польською інструкцією для переговорів у липні 1919 р., демаркаційна лінія встановлювалася на східному березі Збруча вздовж Волочиська – Базалії – Шепетівки по лінії Корець – Олевськ. Нейтральна зона мала пролягати між р. Збруч та р. Смотрич, далі по лінії Яхимовичі – Базалія. Що ж стосувалося антибільшовицького союзу, то польські військові скептично поставилися до його можливості з огляду на політичну й мілітарну слабкість української армії. Польська сторона боялася бути втягнутою в конфлікт з більшовиками на боці українців, доки конфлікт щодо Східної Галичини не був урегульованим, а ситуація в Росії до кінця не визначеною. Тому Головний штаб польської армії був обережним при укладанні будь-яких зобов'язальних щодо співпраці з УНР проти Росії документів. Фактично, переговори про військове перемир'я на галицько-волинському фронті закінчились угодою від 1 вересня 1919 р. (Ukraine and Poland in Documents. 1918-1922 / Edited by Taras Hunczak. In 2 v. – New York – Paris – Sydney – Toronto, 1983. – Vol. 1. – PP. 231-233; 405-407).

¹² На цей час Ю.Пілуудський, після переговорів з А.Денікіним у серпні-вересні 1919 р., переконався, що відновлення білої Росії є більш небезпечним для Польщі, ніж більшовицької. Але разом з тим він не бажав швидкої поразки А.Денікіна, скоріш навпаки – в його планах було проведення затяжної війни між двома силами Росії для їх взаємного послаблення, що дало б у перспективі Польщі час зміцнити власні сили для вирішального зіткнення з уже визначеною силою в Росії. Ю.Пілуудському було зрозуміло, що війна Польщі проти більшовиків на боці А.Денікіна буде війною за відбудову Росії, тоді як війна проти більшовиків без А.Денікіна стане війною за Польщу.

¹³ А.Денікін вважав, що Польща мусить передати Росії Вітебськ, Могильов, Мінськ, Вільно, Волинь, Поділля, тобто території, відвойовані нею у більшовиків. Вирішення долі України, Білорусі, Литви, Естонії та Латвії вважались А.Денікіним внутрішньою справою Росії. 10 травня 1919 р. Російська Політична Рада в Парижі представила на Паризькій мирній конференції меморандум, де пропонувала встановити східний кордон Польщі по Бугу, оскільки територія Східної Галичини має чисто російський характер (*Palij M. The Ukrainian-Polish Defensive Alliance...* – P.82).

¹⁴ Англія була зацікавлена у відновленні відносин з Росією. Польща не могла посісти місце стратегічного партнера Англії ні у Балтійському регіоні, ні на Закавказзі, ні як східноєвропейський торговельний партнер. Після поразки О.Колчака влітку та невдач А.Денікіна восени 1919 р. відбулася зміна у планах Англії щодо Росії. З листопада 1919 р. вона почала схилитися до можливості визнання радянської влади, що тягло за собою зміни в ставленні до Польщі, котру почали вважати за головний чинник у розв'язанні російського питання. У свою чергу, в середині вересня 1919 р.

Польща запропонувала ідею наступу півмільйонної польської армії на Москву, якби Антанта надала їй фінансову допомогу. Такий план з різних причин Антанта було відкинуто, але це дозволило Польщі продемонструвати ті козири, що вона зможе розіграти в разі необхідності на європейському сході. Використовуючи дані таємних контактів з більшовиками, І. Падеревський зробив заяву про те, що Варшава може й без Антанти піти на укладення миру з більшовиками на польських територіальних умовах (*Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje.. – S.346-348*).

¹⁵ Названу пропозицію було відхилено. Але це стало каталізатором руху Антанти до юридичного закріплення східного кордону Польщі. 25 вересня Найвища Рада ухвалила рішення про тимчасове встановлення східного кордону Польщі на 400 км західніше від лінії більшовицького фронту (по колишньому кордону Королівства Польського). Остаточне рішення щодо закріплення цього кордону мало бути прийнято тоді, коли вже з'явиться постійний уряд Росії.

¹⁶ *Piłsudski Józef. Pisma zbiorowe. – Warszawa, 1937. – Т. 5. – S. 109-111.*

¹⁷ *Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje... – S. 354-356.*

¹⁸ Там само. – S. 357-358.

¹⁹ Сама Англія почала проводити в 2-й пол. листопада переговори з більшовиками в Копенгагені щодо обміну полоненими. Поширювалися навіть чутки щодо проведення політичних переговорів з більшовиками (*Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations, 1917-1921. – Cambridge Mass., Harvard, 1969. – P. 146-147*).

²⁰ *Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations... – P.152.*

²¹ *Kutrzeba T. Wyprawa Kijowska 1920 roku. – Warszawa, 1937.– S. 74.*

²² Але реалізації цієї мети не допомогли ні польський вдалий наступ на Двінськ (початок січня 1920 р.), ні проведення Гельсінської конференції (15-22 січня 1920 р.), бо кожна з прибалтійських держав надала перевагу окремим переговорам з Москвою. Польща залишалась, отже, наодинці з радянською Росією.

²³ Відомо, що питання проведення плебісциту активно дебатовалося в Сеймі Польщі протягом серпня-листопада 1919 р. А 25 листопада було ухвалено рішення, що загальні вибори, організовані цивільною адміністрацією на східних територіях, будуть проводитися протягом 90 днів з тим, щоб обрані депутати висловили волю своїх виборців щодо правових і політичних стосунків з Польщею. Сам Ю.Пілсудський всерйоз ставився до проблеми плебісциту, маючи намір саме в такий спосіб вирішити долю колишнього князівства Литовського. Після встановлення 8 грудня союзниками мінімальної лінії польського східного кордону по Бугу поставало питання майбутнього вже утриманих Польщею східних територій. Ю.Пілсудський мав у руках ще один козир – план вирішення долі цих територій через плебісцит. Але 6 березня 1920 р. Найвища Рада ухвалила рішення про те, що східні кордони мають встановлюватися відповідно до ст. 87 Версальського договору, а не через проведення виборів у колишніх “російських провінціях”.

Незважаючи навіть на таке рішення, Ю. Пілсудський вважав, що він щ зможе розіграти цю карту (*Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations...* – P. 148-149).

²⁴ *Wandycz P.S. France and Her Eastern Allies, 1919-1925. French-Czechoslovak Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno.* – Minneapolis 1962. – P. 140-141.

²⁵ Тільки Франція в особі генерала Фоша застерігала Ю.Пілсудського від негайного укладення миру. Вважалось, що єдиною гарантією польської безпеки є встановлення нової лінії фронту по течіях Двіни – Дніпра. Генерал Фош радив польській владі наполягати на більшовицькому відступі за межі цієї лінії перед початком мирних переговорів. Окрім того, Польщі пропонувалося посилити власні військові позиції через захоплення Мозиря, що розірвало б радянську комунікацію між північним і південним фронтами. Вірогідно, що певні військові кола Франції все ж таки підтримували наступальні плани Ю.Пілсудського на радянську Росію (*Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations...* – P.182).

²⁶ *Wandycz P.S. France and Her Eastern Allies...* – P. 142-143.

²⁷ *Piłsudski Józef. Pisma zbiorowe.* – Т. 5. – S. 145.

²⁸ Мається на увазі перемога А. Денікіна.

²⁹ *Kutrzeba T. Wyprawa Kijowska 1920 roku...* – S. 30-31.

³⁰ Борисов лежав на залізниці Москва – Смоленськ – Орша, що її більшовики використовували для перевезення армії.

³¹ *Документы и материалы по истории советско-польских отношений.* – М., 1964. – Т. 2. – С. 447.

³² *Документы внешней политики СССР.* – М., 1959. – Т. 2. – С.331-333.

³³ Чи була ця лінія лише тимчасовим розмежуванням на час короткого перемир'я, чи Росія бачила в ній майбутній кордон? Ймовірно, що Москва надавала в той момент перевагу мирним переговорам, а не тотальній війні. Вони могли ізолювати й послабити Польщу (особливо, якби Париж не схвалив їх і призупинив військове постачання), підкорити її згубному впливу більшовицької пропаганди, що зробило б з її території канал, через який комуністичні ідеї дійшли й до Німеччини. Навіть якби потім переговори й зірвалися, Росія вже знаходилася б у виграшному становищі. Кінцева мета Москви – революція в Польщі й Німеччині – досягалася чи то внаслідок мирних переговорів, чи то веденням війни.

³⁴ Вартим наголосити на тому фактові, що в лютому 1920 р., після чергової дипломатичної поразки польських послів у справі пошуку антантівської підтримки у відносинах з Росією, сейм все ж таки пристав на думку Ю.Пілсудського щодо висунення саме таких вимог до Росії. Що було важливим у цих вимогах, так це те, що вони давали Польщі як стратегічні кордони, так і кордон безпеки. Адже для Англії єдиним східноєвропейським партнером після поразки білого руху залишалася не Польща, а Росія, навіть червона, біля якої було місце тільки малій Польщі зі східним кордоном по Бугу. Сама таку етнографічну Польщу готова була підтримувати Антанта в еventуальних зіткненнях з Росією (*Elcock H.J. Britain and the Russo-Polish Frontier, 1919-1921 // The Historical Journal.* – XII . – I (1969). – P. 142-145).

- ³⁵ Документи и материалы... – Т. 2. – С. 583-584.
- ³⁶ Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations... – P. 164.
- ³⁷ Такий акт можна коментувати як підготовчий до вже запланованої операції України (*Kutrzeba T. Wyprawa Kijowska...* – S. 64).
- ³⁸ Документи внешней политики... – С. 397-399.
- ³⁹ Згідно з прийнятою польським кабінетом таємною постановою щодо ноти С.Патека, зокрема, Україні обіцялася допомога у підтриманні її незалежності, але на території по Дніпро; Польща не брала на себе жодних зобов'язань щодо українсько-російського кордону (*Wasilewski L. Józef Piłsudski jakim Go znalem. – Warszawa, 1935. – S. 219-220*). Разом з тим тоді значно послабла ультимативність вимог щодо проведення плебісциту на землях, що ввійшли до складу Росії під час I та II поділів Польщі. Це було пов'язано з очевидною стійкістю більшовицької влади та зі страхом втрати вже набутих збройним шляхом земель України й Білорусі. Саме тому безпечніше було підтримати С.Петлюру: його локальний уряд міг би функціонувати між Збручем та поточним фронтом Польщі на сході зі столицею в Кам'янці-Подільському. Навзамін С. Петлюра мав би зректися прав на землі, західніші від Збруча та Сарн, що врятувало б ці території від непевних результатів плебісциту. Можливість боротьби за Україну не виключалась, але вона не повинна була проводитися під гаслом розбудови незалежної України, а лише в ім'я оборони її перед більшовицькою загрозою (*Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje...* – S. 541, 563).
- ⁴⁰ Wandycz P.S. France and Her Eastern Allies... – P. 143-144.
- ⁴¹ На цьому засіданні було прийнято рішення про пропорцію складу мирної делегації для переговорів з Росією (4 представника від уряду та 4 - від Сейму). Мир з радянською Росією на цей час розглядався польським урядом цілком можливим для втілення. Ю.Пілсудський, хоча вже й був переконаний у неунікненості війни, про це ще прямо не заявляв.
- ⁴² Українська дипломатична місія А.Лівицького проводила переговори з польською стороною з жовтня 1919 р. 2 грудня 1919 р. А.Лівицький передав польській стороні декларацію, де визначалась приналежність Східної Галичини до Польщі. В обмін на це українська декларація вимагала, щоби Польща визнала незалежність УНР, уклала з нею військову та торговельну конвенції і надала УНР допомогу зброєю та амуніцією (*Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння...* – С. 22-25).
- ⁴³ Доценко Олександр. Матеріали й документи до історії української революції (Літопис української революції). – Т. 2. – Кн. 5. – Львів, 1924. – С. 229.
- ⁴⁴ Треба звернути увагу на те, що українська дипломатична місія не ставила собі за мету організацію спільного воєнного походу на Україну. Як писав І. Мазепа, зміст договору виходив далеко за межі директив, що мала українська місія від уряду. Окрім територіальних поступок, сама ідея закликання на Україну польського війська суперечила поглядам уряду на цю справу (*Мазепа І. Творена держава (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – С. 73*).
- ⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 275. – Арк. 104-107 зв.

- ⁴⁶ Доценко Олександр. Матеріали... – Т. І2. – Кн. 5. – С. 387.
- ⁴⁷ Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje... – S. 573-574.
- ⁴⁸ Обираючи прифронтний Борисов за місце переговорів, Ю.Пілсудський хотів запобігти фатальним впливам, що могли бути від політичного тиску Антанти та від проведення широкої пропаганди більшовиками.
- ⁴⁹ Але про те, що цей проект було приготовлено для реальних переговорів з Росією, свідчить його ст. 3 про зобов'язання Польщі не ставати на бік жодних груп, котрі борються за владу в Росії. Ще 8 квітня йшли призначення до Штабу делегації Начальника Держави для переговорів на чолі з К.Сосновським.
- ⁵⁰ Wasilewski L. Józef Piłsudski... – S. 219-220.
- ⁵¹ Документи внешней политики... – С. 436-437.
- ⁵² Там само. – С. 447-448.
- ⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 23.
- ⁵⁴ Там само. – Арк. 24.
- ⁵⁵ Mazena I. Україна в огні і бурі революції, 1917-1921. – Мюнхен, 1951. – Т. 3. – С. 14.
- ⁵⁶ Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations... - P. 191-192.
- ⁵⁷ Документи и материалы... - Т.3. – С. 660-663.
- ⁵⁸ ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп. 2. – Спр. 425. – Арк. 126.
- ⁵⁹ Прушинський М. Драма Пілсудського: Війна 1920 року. – К., 1997. – С. 77.
- ⁶⁰ 20 квітня в Сеймі обговорювалося питання цілей війни на сході польського кордону. На цей час політична опозиція планам Ю. Пілсудського не була такою сильною, як табір його прихильників.
- ⁶¹ Більшість польських політиків після зриву переговорів відчували себе ошуканими Ю. Пілсудським – здавалося, що він їх перехитрив, втягнув до війни, котрої хотів, але котрої можна було уникнути. Формально переговори було зірвано через його вперте наполягання на Борисові, але фактично – через справу підтримання України. Ю.Пілсудському вдалося переграти цілі переговори з Росією через поступове винесення справи української самостійності на вістря цих переговорів.
- ⁶² Сучасний український дослідник В.Матвієнко наголошує на 3-му пункті Варшавської угоди, де зисловлювалася принципова позиція Варшави щодо можливого проходження західних кордонів Росії: в разі військової поразки УНР від більшовиків на Лівобережжі й Півдні чи неможливості в той час визволення цих регіонів, саме окреслені терени Правобережжя стали б осередком української державності. Тобто українсько-польська Політична конвенція гарантувала, в крайньому разі, збереження союзної щодо Речіпосполитої УНР на Правобережжі (Матвієнко В. Українська дипломатія... – С. 263).
- ⁶³ Kutrzeba T. Wyprawa Kijowska... – S. 83-85.